

Wicker Erika

Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában

PhD-disszertáció

Tézisek

A 16. század első harmadára lényegében pusztává vált Észak-Bácska területe: a magyar falvak lakói biztonságosabb vidékekre, nagyobb városokba húzódtak. Az itt haladó fontos török útvonalak azonban a magyar katonák állandó támadásai miatt nem voltak biztonságosak. Ezért a század közepén I. Szulejmán rendeletére a Zombor és Baja közti terület három falujába „különböző lakóhelyekről bizonyos mennyiségű rája-nép” és „sátorlakó vándorok” települtek be, akik közül százan „szabados lovasként” szolgáltak. Az első bevándorlókat hamarosan újabbak követték, s a század utolsó harmadára az elnéptelenedett észak-bácskai falvak nagy része újjátelepült.

A néhány korabeli ismert defter alapján az új lakosok délszláv-román keverék neveket viseltek, előjáróik kenézek és primikürök voltak, hitéletükről kalugyerek gondoskodtak. Bár származási helyük és etnikumuk pontos meghatározásával ma még adós a történelemtudomány, annyi bizonyosnak vehető, hogy a Duna-Tisza közére Szeged vonaláig letelepedő balkáni népséget – iszlamizált közösségek mellett – délszlávok és vlahok alkották. Letelepedésük azonban nem jelentett állandóságot: a falvak lakosságának egy része gyakran cserélődött, az elköltözők helyébe új betelepülők jöttek.

A magukat a 16. század végén rácoknak nevező észak-bácskai balkániak sorsát lényegében a 15 éves háború pecsételte meg. Egy ideig ellenálltak Pálffy Miklós nádor azon kísérleteinek, hogy Esztergom környékére telepítse le őket, majd sokan mégis elhagyták falujukat, hogy biztonságosabb vidékekre költözzenek – terveik szerint csak ideiglenesen. A Pálffy Miklóssal 1598-ban kötött két szerződés szerint ugyanis – melyeket észak-bácskai rác falvak lakosai ill. előjárói írtak alá, – a Rudolf császárnak hűséget esküvő rácok falujukba való visszatelepülésükig és azután is adófizetésre kötelezték el magukat.

Nemcsak a kis falvakra, de még a népes nagyvárosra, Bajára vonatkozó írott források is hiányzanak a 17. század első két évtizedéből. Csak sejthető, hogy a falujukat elhagyó rácok nagy része soha többé nem tért vissza le, vagy ha visszajött is, tartósan nem maradt: 1622-re „a Bácskából pusztá lett.” Bár az elnéptelenedett vidékekre Ószerbiából

és Boszniából származó szerbek is jöttek, néhány észak-bácskai városban vagy nagyobb faluba földművelő keresztény boszniaiak telepedtek le. A bosnyákok régészeti hagyatékát eddig nem sikerült elkülöníteni sem a török hódítás után továbbélő magyar lakosságétól, sem pedig a 16. század közepén a Bácskába költöző vlah-rác népességétől.

A törökök kivonulása a település- és népességpusztulás újabb hullámát hozta, olyannyira, hogy a Duna-Tisza közén Kecskeméttől Szabadkáig és Szegedig elnéptelenedett az egész vidék.

*

Az észak-bácskai hódoltság kori rác-vlah népesség régészeti kutatása 1993-ban, a bácsalmási temető feltárásával kezdődött. A közelmúltbeli dunántúli régészeti kutatásra (Dombóvár) támaszkodva sikerült elkülöníteni jellegzetes hagyatékukat, s ezzel olyan lelőhelyeket a kutatásba bevonni, melyeket korábban középkori magyar népességhez kötöttek. A rác-vlah leletanyag elemzése alapján jól elkülönülnek a Dombóvárról és Észak-Bácskából ismert falusi rácok-vlahok és a városiasabb „polgári-katonai” balkániak eddig csak a Dunántúlról ismert temetői (Győr, Esztergom).

*

A 16. század közepe táján Magyarországra költöző rácok és vlahok elnéptelenedett magyar falvakba vagy azok közvetlen közelébe települtek, halottaikat azonban a településektől távolabb, egy magas dombon temették el. A templom nélküli temetők egyrétegűek, rátemetések nincsenek vagy igen ritkák. A sírok viszonylag rendezett sorokból álló, feltehetően családi sírcsoportokat alkotnak.

A téglalap, kissé trapéz vagy ovális alakú sírgödröket többnyire délnyugat-északkeleti és nyugat-keleti, olykor északnyugat-délkeleti irányba ásták. Fenekük csak ritkán egyenes vagy kissé ívelt; túlnyomó többségükre a padkásan kiképzett forma jellemző, és előfordultak padmalyos (oldalfülkés) sírok is. A padkák közti lemélyedés többnyire középen volt (kétoldali padka), az aszimmetrikus (egyoldali padkás) kiképzés ill. a fenék csúcsos lemélyítése kevésbé terjedt el.

A halottak karjait lepelbe tekerés ill. a koporsóba helyezés előtt hagyományos helyzetbe igazították. Az alkarok leggyakrabban a deréktájon voltak, a vállhoz visszahajlított alkar ritkább. A sírok kis részében megfigyelt ládakoporsós

temetkezésekhez több-kevesebb vasszeggel összefogott és ácsolt koporsót egyaránt használtak. A hódoltság kori rác lakosság temetkezésében a padkakoporsók (padkák közti mélyedés és annak zárása) használata a legelterjedtebb. A padkák közti mélyedést a halott befektetése előtt szerves anyaggal bélelték ki, és a mélyedés mélységétől függően egyenesen, ferdén vagy két, csúcsosan elhelyezett deszkával zárták. Utóbbi esetben a záródeszkák szétszúsásának megakadályozására a padkákra vastagabb faágakat, kisebb fatörzseket, esetleg nád- vagy rőzseköteget helyeztek. Padmalykoporsós (padmaly és annak zárása) temetkezésekkor a padmalyt a sírfenékhez és a padmaly tetejéhez támasztott deszkával zárták. Egy sírba egy halottat temettek, a csoportos temetkezések száma elenyésző.

A rác temetők egyik – bár ma még csak Bácsalmáson megfigyelt – jellegzetessége a sírok betemetésének különleges módja. A sírgödörben fekvő, deszkával védett halottra nem dobták rá a földet, hanem a sírt a felszínen vastagabb faágakkal, keskenyebb fatörzsekkel zárták, melyre valamilyen textilt terítettek, és erre dobták a földet. A felszíni konstrukció hamarosan a sírgödörbe roskadt, immár végleg lezárva azt.

A sírokat minden bizonnyal jelölték. Az egykori fejfák maradványait két sírből ismerjük, s a sírjelekkel lehetnek összefüggésben a néhány sír feltájtánál megfigyelt téglák és téglatörmelékek. Egyes rác temetőket árkokkal kerítették, feltehetően a legelésző állatok elleni védelemül.

Fentiek nemcsak a hódoltság kori rác, hanem az iszlám temetkezési hagyományok jellegzetességeit is mutatják. Bár az 1570. és 1578. évi defterek nem jeleznek moszlim hitre tért lakosokat az érintett észak-bácskai településeken, a Balkán-félszigetről ide költöző rác-vlah lakosság elődei akkor már több generáció óta török uralom alatt éltek, ahol átvehették a hódítók egyes szokásait.

*

A rác-vlah leletanyag jellegzetes elemei a kis- és gyöngyömbös, ritkábban üreges nagyömbös és vastúk, melyek kendőt vagy fátlylat rögzíthettek a fejfedőhöz, a soktűs (ún. tekerődő) fejviseletet az észak-bácskai rácok-vlahok nem hordták. Fejékeiket gyöngyök, – a korabeli emléktanyagban csak a balkáni népességre jellemző – kaoricsigák, fém- és üvegtárgyak díszítették. Ékszereik közül egyedülálló a katymári halántékdísz-fülbevalópár, mely formáját tekintve a macedóniai és szerbiai üreges lunula, díszítését illetően a szerbiai korong alakú fülbevalók felé vezet. A nyakban viselt gyöngyök és csüngők kevésbé voltak

jellemzőek, melltűk pedig csak a korabeli kincsleletekből ismertek. A jellemzően vésett fejű gyűrű kedvelt ékszerük volt.

Ruházatukra csak a megmaradó anyagból készült leletek utalnak. Az ezüst-, bronz-, ón-, csont-, üveg-, ritkábban ólom- és vasgombok ill. egyszerű bronz és vas párizsikapcsok a nyak táján vagy derékon fogták össze a ruhát vagy a nadrágot. Az elől több gombbal vagy kapoccsal ill. rézkarikákkal záródó viseletet inkább a dunántúli városi rác lakosság hordta. Ruháikat olykor fém- és üveglapokkal díszítették, a nyakkivágás köré paszományt varrtak. Lábbelijükre csak a nagyobb rác temetőkből előkerült vas csizmapatkók utalnak.

Eszközöket, szerszámokat, fegyvereket csak ritkán, és csak a dunántúli rácok és vlahok temettek el halottaikkal. A halottnak való pénzadás azonban az észak-bácskai balkáni népesség körében is ismert volt. Mindkét vidéken előfordult, hogy temetéskor a sírba bizonyos tárgyakat dobtak. Hasonlóan valamiféle kultikus okkal függ össze a rác-vlah sírokban talált, ma már rekonstruálhatatlan egykori funkciójú vasdarabok feltűnően nagy száma. Mind a keresztény, mind az iszlám szokásoknak megfelelően étel- és italmelléklet soha nincs a sírokban.

*

A disszertáció célja az volt, hogy meghatározza és elemezze a hódoltság kori balkáni népesség régészeti emlékanyagát, és ezzel együtt a Magyarország területébe eső észak-bácskai lelőhelyek közül azokat, melyek e rác-vlah népességhez köthetők. A munkát reményeim szerint elvégeztem. Egyben remélem azt is, hogy e dolgozat alapján más vidékek eddig ugyancsak késő középkori – kora újkori magyarnak meghatározott lelőhelyei között is elkülöníthető lesz a 16. században Magyarországra költöző rác-vlah „*rája-népek*” és „*sátorlakó pásztorok*” hagyatéka.

A kéziratot 2006. március 31-én zártam.

Wicker Erika